

MIŠO LEKOVIĆ

Neki problemi Centralnog komiteta KPJ
i Vrhovnog štaba NOPOJ 1941. godine
u vezi sa rukovođenjem*

I

Uslovi koji su nastali posle kapitulacije Kraljevine Jugoslavije (okupacija i komadanje zemlje, anektiranje njenih pojedinih delova, stvaranje marionetskih država, demarkacionih zona i granica, pojačane mere okupatorskog i kvasilinškog vojnog, upravnog i policijskog aparata protiv komunista i svih naprednih slojeva društva, naročito posle napada na Sovjetski Savez), znatno su otežali rad rukovodstava KPJ — od nižih, regionalnih, preko pokrajinskih i nacionalnih, do Centralnog komiteta. Veze koje je Centralni komitet, odnosno njegov Politbiro, održavao sa nacionalnim i pokrajinskim rukovodstvima postale su, u uslovima fašističke okupacije, još konspirativnije, znatno nesigurnije i sporije, ugrožene od provala i podložne prekidima. One su održavane pismenim putem, tj. slanjem ilegalnim kanalima pismenih pošiljki: direktivnih pisama, izveštaja i štampanih materijala (proglasa, listova, biltena), ili upućivanjem iz viših u niže forume delegata i instruktora koji su, sa širokim ovlašćenjima, prenosili direktive i instrukcije i dolaskom na referisanje i podnošenje izveštaja odgovornih rukovodilaca i funkcionara iz nižih u više rukovodeće organe. Takav metod rada i rukovođenja, koji je izgrađen i znatno usavršen u predratnom periodu kada je Partija bila prinuđena da deluje ilegalno, stavljena van zakona i izložena progonima, primenjivan je i u znatno težim i složenijim uslovima okupacije. Zahvaljujući stečenom iskustvu i oprobanom, već uhodanom funkcionisanju kurirskih kanala i punktova (angažovanje pouzdanih kurira, stroga konspiracija stanova i javki, nabavka vešto falsifikovanih ličnih i putnih isprava i sl.), Centralni komitet KPJ je i tada, najpre iz Zagreba a potom iz Beograda, mogao da održava, za tadašnje uslove dosta dobre, veze sa potčinjenim rukovodstvima širom zemlje. Pa i u onim situacijama kada te veze, zbog sporosti ili kraćih prekida, nisu bile dovoljno ažurne i efikasne, te su izostajali brzi i blagovremeni kontakti, obaveštavanja, razmene mišljenja, usaglašavanja stavova, davanja instrukcija i direktiva, nije ni u jednom trenutku bilo dovedeno u pitanje jedinstvo Partije, odnosno saglasnost i spremnost svih organizacija i rukovodećih organa u sprovođenju u život njene jedinstvene političke linije. U poslednjim godinama pred rat, naročito od 1937, od dolaska Josipa Broza na njeno čelo, Komunistička partija Jugoslavije izrasla je u snažnu, organizaciono i idejno čvrstu i jedinstvenu

* Ovo je tekst referata što ga je autor održao na naučnom skupu »Užička Republika«, Titovo Užice, oktobar 1977.

organizaciju, sa jasnim revolucionarnim ciljevima i političkom koncepcijom. To jedinstvo, ta idejna povezanost i bezrezervna privrženost usvojenoj liniji, to svesno, disciplinovano izvršavanje zadataka, instrukcija i direktiva viših partijskih foruma bili su, u stvari, najbolja i najčvršća veza koja je funkcionisala uvek, i onda kada druge veze — fizičke, tehničke — nije bilo ili je bila slaba, neredovna.

Za metod rada rukovodstava, za stil njihovog rukovođenja, karakteristično je bilo upućivanje članova tih foruma »na teren«, u organizacije, tamo gde se partijska politika sprovodila u život. Takav način rada bio je karakterističan i za Centralni komitet KPJ. Poznato je, naime, da se taj najviši organ KPJ, koji je izabran na Petoj zemaljskoj konferenciji, u jesen 1940. godine, nije u toku rata nijednom sastao u punom sastavu. Njegovi članovi nalazili su se u svojim organizacijama širom zemlje, angažovani na odgovornim rukovodećim zadacima. Neki su bili u zatvorima i logorima, a izvestan broj njih je izgubio život još u prvim ustaničkim danima.¹ I u predvečerje rata, a pogotovo u danima aprilskog rata i okupacije, kao i u periodu intenzivnih priprema za borbu protiv okupatora, nije bilo ni uslova ni potrebe za okupljanjem Centralnog komiteta u njegovom punom sastavu. Čak se ni Politbiro Centralnog komiteta nije mogao okupiti. Radilo se tada onako kako je bilo jedino moguće, odnosno kako je situacija nalagala: putem direktiva i proglašenja, koje je na sastanku ili savetovanju (tzv. Majsko savetovanje) donosio najuži deo rukovodstva koji je bio na okupu, mobilisati Partiju i sve napredne snage na izvršavanju zadataka — najpre za odbranu zemlje, a potom, posle okupacije, na pripremama za oružani ustanak protiv okupatora.

I u ustanak, u oslobodilačku borbu protiv okupatora, partijska rukovodstva ušla su sa postojećim, već ustaljenim, »mirnodopskim«, sistemom i stilom rukovođenja i načinom uzajamnog održavanja veza. Partijska rukovodstva postala su i vojni štabovi pred koje su se, s obzirom na nove, ratne, uslove i na znatno složenije zadatke, postavili u svoj svojoj ozbiljnosti i oštrini problemi bržeg, efikasnijeg održavanja veza i rukovođenja. Međutim, umesto da postanu stabilnije, brže i sigurnije, po mogućnosti sa više kanala, te su veze, zbog navedenih okolnosti, postale nesigurnije, sporije, »krhkije«, podložnije kidanju, a time i gubljenju međusobnih kontakata. Posebno su bile velike teškoće u kojima se najviše rukovodstvo (Centralni komitet KPJ, odnosno Glavni štab NOPOJ) našlo u pogledu održavanja veza sa partijskim i vojnim rukovodstvima u zemlji, tako neophodnim za rukovođenje. Suočen sa ozbiljnošću tog problema, sa izvesnim raskorakom između potreba za brzim i sigurnim vezama i nemogućnosti da se one obezbede, Tito je, već u prvim danima ustanka, odmah po donošenju odluke o otpočinjanju oružane borbe protiv okupatora, primenio za tadašnje uslove najbolji i najefikasniji način rukovođenja: slanje direktivnih pisama (uglavnom u vidu proglašenja) i upućivanje delegata (članova, kandidata i instruktora Centralnog komiteta KPJ), iskusnih revolucionara, u pojedine krajeve zemlje da bi rukovodstvima na terenu pomogli u pokretanju i organizovanju ustanaka i

¹ M. Leković, O nekim značajnijim sednicama Centralnog komiteta KPJ u toku 1942. godine, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 3-4, 1971.

narodnooslobodilačke borbe i obezbedili što doslednije sprovođenje u život odluka Centralnog komiteta. Tako su, odmah posle 4. jula, iz Beograda upućeni u Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Makedoniju neki delegati Centralnog komiteta.

U Beogradu je ostao najuži deo Centralnog komiteta KPJ: generalni sekretar Tito sa članovima Politbiroa A. Rankovićem, I. Milutinovićem i sekretarom Centralnog komiteta SKOJ-a I. L. Ribarom. Bio je to, ujedno, i Glavni štab. Ostali članovi Centralnog komiteta KPJ nalazili su se »na terenu«, angažovani na partijskim, vojnim i političkim zadacima — kao delegati Centralnog komiteta i Glavnog štaba i članovi nacionalnih i pokrajinskih partijskih komiteta i vojnih štabova.

U tom, nazovimo ga ustaničkim, prvom periodu rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom čak i u strategijskom smislu, bilo je, dakle, znatno decentralizovano, što je, s obzirom na navedene okolnosti i specifičnosti, posve razumljivo. No, ovu decentralizaciju treba shvatiti uslovno: radilo se, naime, o jedinstvenoj politici i strategiji, obaveznim za sva rukovodstva i organizacije u zemlji, o čvrstoj, svesnoj disciplini u izvršavanju odluka, direktiva i naredenja, ali ujedno i o slobodi nižih rukovodstava u odlučivanju i rešavanju problema koji su iskršavali i koje je prasa ustanaka nametala. Na tu se decentralizaciju, dakle, rukovodstvo NOP-a svesno odlučilo, ubeđeno da će ona omogućiti da do punog izražaja dođe stvaralačka inicijativa nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava i nižih organa, onih koji su na delu, u vatri borbe, organizovali oslobodilačku borbu i rukovodili njome. U uslovima kada su mnoge specifičnosti, zbog različitih istorijskih, nacionalnih, verskih, društvenih, političkih, kulturnih i drugih osobnosti, dolazile do izražaja, tražeći u pojedinim krajevima zemlje posebna, originalna rešenja, bilo bi veoma štetno, destimulativno, svako držanje krutih šablona i šema, svako unificiranje, davanje jednoobraznih, uslovima i situacijama neadekvatnih, rešenja. No, s druge strane, sistem takvog, u mnogo čemu decentralizovanog, rukovođenja bio je dobrim delom i nametnut, iznuden teškoćama u održavanju veza, odnosno nemogućnostima da se direktivama i naredenjima brzo i blagovremeno interveniše i pruža pomoć.

Za vreme boravka u Beogradu, do sredine septembra 1941, Centralni komitet KPJ je bio u mogućnosti da, koliko-toliko, održava veze sa nižim partijskim rukovodstvima, doduše, ne sa svima i ne tako često. Najbolje veze su, razumljivo, bile sa rukovodstvom u Srbiji. Od Pokrajinskog komiteta KPJ, čije je sedište takođe bilo u Beogradu, i od Glavnog štaba, koji se nalazio na terenu, u Šumadiji, Tito je u toku jula i avgusta dobijao najviše podataka, na osnovu kojih se mogla dobiti dosta pouzdana slika o sprovođenju u život odluke o otpočinjanju oružane borbe. Sa svoje strane, Tito i njegovi najbliži saradnici bili su u mogućnosti da neprekidno, gotovo svakodnevno, svojim uputstvima i direktivama pomažu Pokrajinskom komitetu, a koliko je poznato, Tito je uputio i dva direktivna pisma Glavnom štabu NOP odreda za Srbiju, koja, na žalost, nisu sačuvana.²

² M. Leković, Motivi odluke rukovodstva NOP o prelasku na slobodnu teritoriju zapadne Srbije krajem leta 1941. godine, *Vojno delo*, 2/1977.

Znatno slabije, ali ipak dosta dobre, veze Tito je tih letnjih dana 1941. imao sa Zagrebom, odnosno sa Centralnim komitetom KP Hrvatske. Sačuvano je pet Titovih pisama upućenih jula i avgusta i u prvoj polovini septembra Centralnom komitetu KP Hrvatske, odnosno Radi Končaru i Vladimiru Popoviću, i šest izveštaja koje je Centralni komitet KP Hrvatske uputio Centralnom komitetu KP Jugoslavije.³ Uz to, potkraj jula u Zagrebu je, kao delegat Centralnog komiteta KPJ, boravio Blagoje Nešković, koji je, po povratku u Beograd, Titu podneo iscrpan izveštaj.⁴ On je doneo i izveštaj Edvarda Kardelja, koji je takođe boravio u Zagrebu potkraj jula i prvih dana avgusta. Kardelj je, uz to, u svom pismu Titu, koje je 2. avgusta uputio iz Zagreba, izneo dosta podataka o stanju u Hrvatskoj.⁵

Preko Zagreba, odnosno Centralnog komiteta KP Hrvatske išle su veze i sa Slovenijom. Iz Ljubljane je, u toku jula, Edvard Kardelj uputio Titu opširno pismo (koje nije sačuvano), a potkraj istog meseca i na početku avgusta poslao mu je iz Zagreba još dva izveštaja.⁶ Nije utvrđeno da je Tito uputio iz Beograda ijedno pismo partijskom rukovodstvu u Sloveniji. Ni veze sa rukovodstvom u Bosni i Hercegovini nisu u tom periodu bile naročito dobre. Sačuvano je jedno pismo koje je Tito 9. septembra uputio Svetozaru Vukmanoviću,⁷ ali je izvesno da je Tempo u toku avgusta i septembra poslao Titu više izveštaja. Ti izveštaji, na žalost, nisu sačuvani. No, dosta podataka o zbivanjima u Bosni i Hercegovini i u ostalim krajevima tzv. Nezavisne Države Hrvatske, stizalo je i drugim kanalima, od izbeglica koje su se pred ustaškim terorom sklanjale u Srbiju.

Veze sa Makedonijom su bile znatno slabije. Povodom poznatih događaja vezanih za sekretara Pokrajinskog komiteta M. Šatorova Šarla i Centralni komitet KP Bugarske, Tito je 24. jula poslao pismo Pokrajinskom komitetu, a 6. septembra je Centralni komitet KPJ uputio otvoreno pismo članovima Partije u Makedoniji. Iz Makedonije je, od svog poverenika D. Pavlovića Šilje, Centralni komitet primio jedan izveštaj, pisan 6. septembra.⁸ Bilo je to sve, koliko se može utvrditi, što se tiče veza Centralnog komiteta sa pokrajinskim partijskim rukovodstvom u Makedoniji. Sa partijskim rukovodstvom u Crnoj Gori i svojim delegatom (M. Đilasom), koji je tamo bio upućen, Centralni komitet KPJ nije imao veze, tako da od njih nije primio izveštaje niti je mogao da im uputi direktivna pisma. Učinjeni su, doduše, neki pokušaji da se uspostavi veza, ali se u tome nije uspelo.⁹ Neke vesti o toj pokrajini, o ustanku i borbama koje su ustanici vodili sa jakim italijanskim trupama, doprle su, još u julu, do

³ Zbornik, tom II, knj. 2, dok. br. 7, 8, 9, 11, 12, 14, 20; tom V, knj. 1, dok. br. 16; Arhiv CK SKJ, Beograd, br. 21700, 21895, 21901, 21902.

⁴ Pismena izjava B. Neškovića od 27. novembra 1957 (Istorijski arhiv Beograda, br. 1250).

⁵ Zbornik, tom II, knj. 2, dok. br. 6.

⁶ Isto.

⁷ Zbornik, tom II, knj. 2, dok. br. 18.

⁸ Zbornik, tom VII, knj. 1, dok. br. 3, 8.

⁹ Prema izjavi Milade Rajter u Crnu Goru je bio poslat kao kurir Lazar Dožić (kasnije otkriven kao konfident) da bi uspostavio vezu sa Pokrajinskim komitetom, ali se s puta vratio neobavljena posla (Istorijski arhiv Beograda).

Tita i ostalih članova Centralnog komiteta koji su se s njim nalazili u Beogradu. Te su vesti, međutim, bile dosta nepouzidane, a dobijene su iz ne baš najbolje obaveštenih izvora — najčešće od ljudi koji su stizali iz Crne Gore.¹⁰

Nešto bolje veze Centralni komitet KPJ je imao sa partijskim rukovodstvom u Vojvodini. Prvih dana avgusta primljen je izveštaj Svetozara Markovića, organizacionog sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu, pisan potkraj jula, a 21. avgusta je u Centralni komitet KPJ stigao i izveštaj Pokrajinskog komiteta. Potkraj istog meseca, ili na početku septembra, dobijen je i proglas Pokrajinskog komiteta od 26. avgusta.¹¹ Centralni komitet uputio je Pokrajinskom komitetu samo jedno pismo, od 21. avgusta, koje je u PK primljeno pet dana kasnije.¹²

U prvim danima ustanka, u letnjim mesecima 1941. godine, rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta se, dakle, našlo pred ozbiljnim problemima koji su otežavali njegovo rukovođenje. Veze sa partijskim i vojnim rukovodstvima u pokrajinama bile su dosta slabe, tako da nije bilo mogućnosti za brza obaveštavanja o razvoju i promenama situacije, o raznim, veoma složenim, pojavama koje su iskršavale i mnogobrojnim problemima koje su nametali burni počeci ustanaka, u mnogo čemu specifični, sa različitim pojavnim oblicima; za razmenu mišljenja i konsultovanje; za svestranije analize i donošenje odluka; za slanje uputstava i direktiva. No, i u takvoj situaciji i uprkos tim nepovoljnim okolnostima, rukovodstva na terenu su se, uglavnom, dobro snalazila, ispoljavajući inicijativu i umešnost u rešavanju problema sa kojima su se sukobljavala. Bilo je, sasvim razumljivo, i pojava nesnalažljivosti i grešaka koje su otežavale razvitak narodnooslobodilačke borbe. Neke od njih su dobrim delom nastale usled nedobijanja pravovremenih instrukcija od viših foruma. Sistem rukovođenja je, dakle, trebalo poboljšati, učiniti ga efikasnijim, a teškoće koje su održavanje veza otežavale ili onemogućavale rešavati i otklanjati. Bio je to zaključak koji se svom ozbiljnošću nametao Titu i Centralnom komitetu. Trebalo je sazvati i vojno i partijsko savetovanje na kome će učestvovati predstavnici glavnih štabova i partijskih rukovodstava iz svih pokrajina zemlje. Ono bi Centralnom komitetu KPJ omogućilo da se što detaljnije i neposrednije upozna sa situacijom, da se kritički analiziraju dotadašnji rezultati ustanka, uopšte iskustva i donesu odluke o daljim putevima oslobodilačke borbe. Takvo savetovanje trebalo je održati na slobodnoj teritoriji, kamo je Centralni komitet odlučio da pređe.¹³

¹⁰ U pismu Centralnom komitetu KP Hrvatske od avgusta 1941. Tito iznosi podatke o borbama u Crnoj Gori i navodi da su »opet neki putnici došli iz Crne Gore« (Zbornik, tom II, knj. 2, dok. br. 7).

¹¹ Građa za istoriju Vojvodine, Pokrajinski komitet KPJ za Vojvodinu 1941–1945, Novi Sad, S. Karlovci 1971, str. 12–14, 23–29.

¹² U pismu Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu, upućenom 10. oktobra 1942. godine Titu, stoji: »Već je prošlo godinu dana od Tvog poslednjeg dopisa upućenog sekretaru PK [...]». Od tada nismo imali nikakav neposredan kontakt« (Zbornik, tom IX, knj. 2, dok. br. 28).

¹³ M. Leković, n. čl. u bilj. 2.

II

Kao što je poznato, Tito i ostali članovi rukovodstva napustili su Beograd oko sredine septembra i prešli na oslobođenju teritoriju zapadne Srbije, gde su ostali do kraja novembra. Potkraj septembra održano je u Stolicama, kraj Krupnja, savetovanje Vrhovnog štaba sa predstavnicima glavnih štabova. Na savetovanju su učestvovali predstavnici iz Srbije, Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine, odnosno onih pokrajinskih rukovodstava sa kojima je Centralni komitet, dok je još bio u Beogradu, imao vezu. Iz Makedonije, Crne Gore, Vojvodine i Kosova nije bilo učesnika.

Na savetovanju je, kako se i očekivalo, bilo reči i o unapređenju rukovođenja, što je pretpostavljalo organizovanje i održavanje čvršćih i redovnijih veza. Računalo se da će se, pored već postojećih kanala koji su išli preko punktova u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu, odnosno vezama preko teritorije koju su držali okupatori i kvislinzi (putovanja kurira železnicom), organizovati i veze preko slobodnih teritorija, naročito sa Bosnom i Hercegovinom i Crnom Gorom.

Pokazalo se, međutim, da su za vreme boravka Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba na slobodnoj teritoriji zapadne Srbije (u tzv. »Užičkoj Republici«) njihove veze sa vojnim i partijskim rukovodstvima u većem delu zemlje postale slabije nego što su bile u prethodnom periodu, za vreme njihovog boravka u Beogradu. Glavni kanal, kojim je išla veza iz Beograda za Zagreb i Sarajevo, nije u tom dvomesečnom periodu funkcionisao, tako da u Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab NOPOJ nije u toku oktobra i novembra stigao nijedan izveštaj iz Hrvatske i Slovenije. Zbog pojačanih policijskih mera, te obimnih vojnih operacija nemačkih trupa u Srbiji, posebno u širem rejonu Beograda, u Posavini, Mačvi, Šumadiji i zbog posebnih teškoća usled neprijateljskog držanja četnika i njihove kolaboracije sa kvislinzima i okupatorima, bile su u prekidu veze sa ilegalnim punktom u Beogradu, odnosno sa Pokrajinskim komitetom KPJ za Srbiju.

Za vreme boravka u Užicu, Centralni komitet KPJ je uspeo da uspostavi i učvrsti kurirske veze sa partijskim rukovodstvima u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori. Te su veze išle preko oslobođene teritorije: sa Pokrajinskim komitetom KPJ za Bosnu i Hercegovinu i delegatom Centralnog komiteta S. Vukmanovićem, koji su se nalazili u istočnoj Bosni — preko teritorija Užičkog i Romanijskog NOP odreda, a sa Pokrajinskim komitetom KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak i delegatom Centralnog komiteta M. Đilasom — preko Sandžaka (kuriri su bili borci Zlatarskog, Mileševskog i Durmitorskog NOP odreda). Iz Užica je Tito, 3. oktobra, uputio pismo crnogorskom Glavnom štabu, zahtevajući da pošalje u Srbiju snage jačine 2500—3000 boraca (pismo nije sačuvano), a 25. oktobra je u Crnu Goru uputio člana Politbiroa CK KPJ Ivana Milutinovića, koji je poneo sa sobom i dva direktivna pisma — jedno za Pokrajinski komitet KPJ, a drugo za Pokrajinski komitet SKOJ-a.¹⁴ U međuvremenu su iz Crne Gore stigli u Užice član Pokrajinskog komiteta Mitar Bakić i član Glavnog

¹⁴ Zbornik, tom III, knj. 1, dok. br. 26; tom II, knj. 2, dok. br. 30.

štaba Arso Jovanović, koji su Tita detaljno upoznali sa situacijom u Crnoj Gori. Sa njima su došli i engleski kapetan Bil Hadson i jugoslovenski major Zarija Ostojić, koji su se 22. septembra iskrcali na Crnogorskom primorju sa britanske podmornice. Po dolasku u Crnu Goru, Milutinović je uputio Titu tri izveštaja — 6. 20. i 26. novembra (poslednje pismo Tito je primio u selu Drenovi, kod Prijepolja, posle povlačenja iz Užica).¹⁵ Poznato je da je Tito 10. novembra uputio još jedno direktivno pismo Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak.¹⁶ Veza sa Makedonijom nije bila ništa bolja ni za vreme boravka Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba u Užicu. Poznato je da su u »užičkom periodu« u Centralni komitet stigla neka pisma od Pokrajinskog komiteta (ne zna se koliko i koja; jedno je, verovatno, ono koje je D. Pavlović Šilja poslao 28. avgusta) i da mu je Centralni komitet uputio jedno direktivno pismo (verovatno u oktobru, po Jordanu Nikolovu Orcetu, koji je, sa grupom političkih zatvorenika, 22. avgusta pobežao iz kazni-onice u Sremskoj Mitrovici i došao na oslobođenu teritoriju).¹⁷

Iz Vojvodine i Kosova, od Pokrajinskog, odnosno Oblasnog komiteta KPJ, nisu u Centralni komitet i Vrhovni štab, za sve vreme njihovog boravka u Užicu, stigli nikakvi izveštaji. Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju pokušavao je da se, preko Crne Gore i Kopaoničkog odreda, uspostavi veza sa Centralnim komitetom, ali u tome nije uspeo. Ni akcije Pokrajinskog komiteta za Vojvodinu, učinjene u tom pravcu, nisu imale uspeha.

III

Pored direktivnih pisama koja su dostavljana po kuririma i usmenih poruka što su ih prenosili njihovi članovi, delegati i instruktori, Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab su se partijskim i vojnim rukovodstvima i, uopšte, organizacijama i jedinicama na terenu obraćali i posredstvom svojih glasila: *Proleter*, *Borbe* i *Biltena Glavnog (Vrhovnog) štaba NOPJ*. Pored članaka i drugih priloga propagandnog karaktera, u njima su se, naročito u *Biltenu*, nalazili i članci čija je namena bila instruktivna i direktivna. Uz obaveštenja o situaciji u zemlji i na svetskim ratištima i tumačenja raznih pojava koje su pratile razvoj ustanka, objavljivani su i članci što su sadržavali uputstva i naređenja koja su sva partijska i vojna rukovodstva obavezivala na pridržavanje i izvršenje. Ta su glasila, dakle, bila stavljena i u funkciju rukovođenja.

Za vreme boravka Centralnog komiteta i Vrhovnog štaba u Beogradu izašlo je šest brojeva *Biltena*. U njima su se, obično kao uvodnici, nalazili Titovi članci direktivne prirode, u kojima je razrađivana linija narodno-oslobodilačke borbe i davana su objašnjenja i smernice za njeno sprovođenje u život. Ističu se, tako, njegova dva članka: »Zadatak narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda« i »Zašto se narodni partizani bore«,

¹⁵ Zbornik, tom III, knj. 1, dok. br. 48, 65 i 77.

¹⁶ Zbornik, tom III, knj., 1, dok. br. 93.

¹⁷ Zbornik, tom VII, knj. 1, dok. br. 12.

kao i tekst partizanske zakletve. U svakom broju nalazila se i rubrika »Borbe i akcije«, u kojoj su objavljivane vesti, kojima je Vrhovni štab raspolagao, o borbenim dejstvima partizanskih jedinica i borbenih grupa širom zemlje, o sabotažnim i diverzionim akcijama, napadima na okupatorske i kvislinške jedinice i objekte vojnog značaja. Najviše je podataka, razumljivo, bilo iz Srbije, a zatim iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, dok su vesti o zbivanjima u ostalim krajevima zemlje, ukoliko ih je i bilo, bile veoma štire. Na osnovu sadržaja *Biltena* moglo se, dakle, utvrditi kolika je bila obaveštenost Vrhovnog štaba o zbivanjima u zemlji, odnosno kakve su bile njegove veze sa nižim rukovodstvima, od kojih je primao izveštaje.

Za vreme boravka na oslobođenoj teritoriji zapadne Srbije, u tzv. Užičkoj Republici, Vrhovni štab je izdao samo tri broja *Biltena*. Dvobroj 7 i 8, od 1. oktobra, posvećen je, što je i prirodno bilo očekivati, upravo održanom vojno-političkom savetovanju u Stolicama. U uvodnom članku dat je pregled situacije u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, na osnovu izveštaja predstavnika njihovih glavnih štabova, i ukazano je na neke nedostatke i slabosti u vojnoj organizaciji. U tom broju *Biltena* objavljena je i naredba o oznakama na kapama partizana (petokraka zvezda sa nacionalnim trobojkama ispod nje); o nacionalnim zastavama, i o načinu pozdravljanja (stisnutom pesnicom). U rubrici »Sa frontova partizanskih borbi« (koja je u prvih šest brojeva nosila naziv »Borbe i akcije«) dati su nešto širi podaci o borbama u Srbiji (što je bilo prirodno, jer je Vrhovni štab bio u toku zbivanja u toj pokrajini), ali nalazimo i podatke o partizanskim akcijama u istočnoj Bosni i Hercegovini, Sloveniji i Hrvatskoj. Te su podatke, očigledno, referisali Titu učesnici savetovanja. Podataka o Crnoj Gori i Makedoniji u tom broju nema, pošto Vrhovni štab nije otud primio izveštaje, a predstavnici njihovih rukovodstava, kao što je već rečeno, nisu učestvovali na savetovanju.

U broju 9, od 10. oktobra, pretežno se nalaze vesti o akcijama partizanskih jedinica u Srbiji. Posle dužeg vremena (poslednji put su dati neki podaci u broju 3 od 26. avgusta), objavljeni su i neki, dosta uopšteni, podaci o Crnoj Gori. U tom broju su objavljene i vesti o borbama u Sloveniji, koje su, verovatno, dobijene od E. Kardelja, koji je u međuvremenu stigao u Vrhovni štab. Podaci o Bosni se i ovaj put odnose na istočnu Bosnu, na oblast u kojoj se nalazio delegat Vrhovnog štaba, koji je Titu slao izveštaje. I poslednji »užički« broj *Biltena*, dvobroj 10–11, od 20. oktobra, donosi najviše podataka o događajima u Srbiji, a dati su i podaci o Sloveniji (verovatno iz Kardeljevog izveštaja) i Bosni. Pored podataka o borbama u istočnoj Bosni, spominju se i partizanska dejstva u Bosanskoj krajini. Bile su to, nakon mesec i po dana, prve vesti o događajima u toj ustaničkoj oblasti. O borbama hercegovačkih partizana, međutim, nema nikakvih podataka. Spominju se u tom broju i borbe u nekim delovima Hrvatske, dok o događajima u Crnoj Gori, Makedoniji, Vojvodini i na Kosovu ni u tom broju nema ni reči.

Očigledno je, dakle, da u tome dvomesečnom, »užičkom periodu«, sudeći i po podacima u *Biltenu*, Vrhovni štab nije imao dobre veze sa nižim rukovodstvima. Posle povlačenja iz Užica, za vreme polumesečnog boravka u Sandžaku, u rejonu Nove Varoši i Prijepolja, te su veze postale

još slabije. Poboľšane su, doduše, veze sa rukovodstvom u Crnoj Gori, ali su, zato, sa Srbijom, odnosno sa sekretarom Pokrajinskog komiteta u Beogradu i sa partijskim i vojnim rukovodstvima na terenu, bile prekinute.

O ovom pitanju, kao veoma važnom i akutnom, bilo je govora i na sednici Centralnog komiteta KPJ 7. decembra u selu Drenovi. Tada je odlučeno da se Centralni komitet i Vrhovni štab prebace iz Sandžaka, iz za bitnih, slabo komunikativnih, područja, na pogodnije mesto, odakle će moći da obezbede sigurnije veze sa rukovodstvima u zemlji. Odlučeno je da to bude rejon bliže Sarajevu, jer su, preko ilegalnog punkta u tom gradu, išle kurirske veze sa rukovodstvima u svim krajevima Bosne i Hercegovine i, što je posebno bilo značajno, sa Zagrebom, a, preko njega, i sa Ljubljanom i Beogradom, odnosno sa rukovodstvima u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji i drugim krajevima zemlje.¹⁸ Odlučeno je, takode, tada ili nekoliko dana kasnije, odnosno na savetovanju Vrhovnog štaba u Rogatici, 25. decembra, da se u Zagrebu obrazuje organizacioni sekretarijat Centralnog komiteta KPJ za neoslobođene krajeve, koji bi bio ovlašćen da u ime Centralnog komiteta održava veze sa partijskim rukovodstvima na okupiranim teritorijama. Taj bi sekretarijat (sačinjavali su ga E. Kardelj i I. L. Ribar, a bilo je predviđeno da se proširi još nekim članom Centralnog komiteta) predstavljao neku vrstu centra u koji bi se sticali najvažniji kanali s okupiranih teritorija i iz kojeg bi bilo moguće uspostaviti prekinute i stabilizovati postojeće, nesigurne veze i tako trajnije povezati partijska i vojna rukovodstva širom zemlje. Tako bi bili stvoreni organizacioni i tehnički uslovi, nužni za efikasnije rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom. Na početku 1942. godine taj je sekretarijat formiran i on je svojom uspešnom delatnošću opravdao svoje postojanje.¹⁹

IV

Poseban, veoma akutan i po sudbinu narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji značajan problem, koji je — ukoliko se rat savezničkih zemalja protiv Nemačke i Italije produžavao, a izgledi za njegovo brzo okončanje postajali manji — sve više zaokupljao pažnju Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOPOJ, bilo je upoznavanje svetske javnosti sa zbivanjima u Jugoslaviji, sa razmerama, rezultatima i pravim karakterom ustaničkog pokreta koji je organizovala i njim rukovodila Komunistička partija, sa aktiviranjem kolaboracionističkih i kontrarevolucionarnih snaga i ozbiljnom opasnošću od izazivanja građanskog rata. Oslobođilačka borba naroda i narodnosti Jugoslavije bila je sastavni deo opšte anti-fašističke borbe koju su vodile savezničke zemlje i, uopšte, progresivne

¹⁸ Članovi Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba A. Ranković i I. L. Ribar pisali su Titu 10. decembra o potrebi da se rukovodstvo NOP-a, »u smislu naše zadnje odluke«, odmah prebaci na sigurnije mesto, »odakle možemo obezbediti rukovodstvo svim pokrajinama« (Zbornik, tom II, knj. 2, dok. br. 50).

¹⁹ M. Leković, Delatnost organizacionog sekretarijata CK KPJ u Zagrebu na početku 1942. godine, Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, Zagreb 1971; *Isti*, Delatnost CK KPJ i Vrhovnog štaba u Sandžaku u decembru 1941, NOR i revolucija u Srbiji 1941–1945, Beograd 1972.

snage sveta, u prvom redu one u okupiranoj Evropi. I ona je, stoga, s puno razloga i prava, tražila svoju međunarodnu afirmaciju. Trebalo je sa oslobodilačkom borbom koja se, posle svoga prvog, burnog, ustaničkog perioda, počela sukobljavati sa mnogim teškoćama i nedaćama koje su pratile njeno održanje, razvoj i uspon (od odolevanja napadima okupatorskih i kvislinških trupa, višestruko nadmoćnijih, praćenim okrutnim represalijama protiv stanovništva, do suzbijanja malodušnosti, neverice, kriza i svega onog što prati buran razvitak jednog ustaničkog pokreta, u koji su se, pored svesnih društvenih snaga, našle i politički neizdiferencirane mase, podložne kolebanju), upoznavati vlade i javnost savezničkih zemalja i sve napredne snage u svetu da bi se stekla njihova naklonost, podrška i pomoć, na što su jugoslovenski partizani, više no iko u okupiranoj Evropi, polagali moralno pravo. Ta bi podrška, makar bila i samo moralna, ustaničkim snagama davala snagu da istraju u borbi i učvršćivala perspektivu pobeđe.

Mogućnost da se savezničke vlade i javnost širom sveta upoznaju sa oslobodilačkom borbom u Jugoslaviji bile su, na žalost, slabe. Rukovodstvo NOP-a (Centralni komitet KPJ i Vrhovni štab) nije imalo radio-vezu ni sa jednom savezničkom zemljom, odnosno sa nekom njihovom ustanovom vojne, obaveštajne, političke ili druge prirode, da bi tim putem (a drugog načina nije bilo) moglo slati svoje poruke i obaveštenja. Prirodno je bilo očekivati da je takva veza morala postojati sa Kominternom, odnosno njenim Izvršnim komitetom, jer je KPJ bila član te organizacije međunarodnog komunističkog pokreta. Međutim, Tito (koji je jedini bio ovlašćen da u ime KPJ kontaktira sa Kominternom) nije imao neposrednu vezu sa Kominternom, ni sa predstavnikom KPJ u njoj. Jedina veza kojom se mogao koristiti bila je ona preko Kominternine radio-stanice u Zagrebu, kojom je rukovao Josip Kopinič (imao je pseudonime: Valdes, Vazduh). Ali ni ona nije bila redovna. Tako je od 10. juna do 8. jula, u danima koji su imali istorijski značaj, veza između Tita i Kopiniča bila u prekidu. Tito je svoje telegrame morao kurirskom poštom dostavljati Kopiniču da bi ih on šifrovane, svojom radio-stanicom, emitovao Kominterni. Bio je to dosta spor i nesiguran put komuniciranja, jer je bio podložan prekidima usled provala i hapšenja aktivista (kurira i javki) preko kojih je ta veza održavana. Dok se nalazio u Beogradu, do sredine septembra 1941, Tito je, još nekako, mogao da preko postojećeg ilegalnog kanala dostavlja materijal u Zagreb, koji je uručivan Kopiniču. Tako je, prema onome što je do sada utvrđeno, u toku jula, avgusta i prve polovine septembra, Tito uputio pet telegrama: 6. jula, 17. i 23. avgusta i 4. i 13. septembra.²⁰ Njih je Kopinič, po svoj prilici,²¹ dostavio Kominterni. Mada se u njima javljalo o ustancima u Jugoslaviji i iznosili podaci o narodnooslobodilačkoj

²⁰ M. Bosić, Partizanski pokret u Srbiji 1941. godine i emisije Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, zbornik radova: NOR i revolucija u Srbiji 1941–1945, Beograd 1972; P. Morača, Odnosi između KPJ i Kominterne od 1941–1943, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1–2/1969; V. Dediđer, Josip Broz Tito, prilozi za biografiju, Beograd 1953; J. Kopinič, O događajima iz 1941. – prilog, autobiografija (Arhiv CK SKJ, br. 15833).

²¹ Pošto arhivski fondovi Kominterne nisu dostupni, ne može se utvrditi koji su sve telegrami upućeni iz Jugoslavije Kominterni preko Kopiničeve radio-stanice u Zagrebu. Pored svojih telegrama, Kopinič je svom centru dostavljao Titove telegrame, a od januara 1942. još i Kardeljeve i Ribarove.

borbi, što je, kako se očekivalo, trebalo da bude iskorišćeno za popularisanje te borbe, ni u emisijama Radio-Moskve, ni u sovjetskoj štampi, nije bilo govora o njima.²² To je navelo Tita na pomisao da njegove poruke nisu dostavljene Kominterni. Tu svoju sumnju izrazio je u pismu koje je 12. septembra, nekoliko dana pre napuštanja Beograda, uputio Radi Končaru, sekretaru Centralnog komiteta KP Hrvatske. »Molim te«, pisao mu je Tito, »da odmah pošalješ NN (Kopiniču — prim. ML) one moje poruke za Dedu (Izvršni komitet Kominterne — prim. ML). Treba pitati NN da li šalje to sve i da li on uopšte može slati moje poruke. Ja iz radio-emisija (Moskve — prim. ML) ne vidim da su doprle do njih moje vesti o našim borbama poslednjih dana. Imam mnogo važnih stvari da javim, a sve to ide slabo.«²³

Titovo nezadovoljstvo što njegova obaveštenja o partizanskom pokretu u Jugoslaviji koja je slao Kominterni nisu preko emisija Radio-Moskve saopštavana javnosti bilo je posve razumljivo. On nije znao pravi razlog tog šutnji: da li se radilo o tome da ih radio-telegrafista Kominterne u Zagrebu nije slao svom centru, ili ih u Moskvi nisu hteli objavljivati zbog, kako su tamo mogli ocenjivati, osetljivosti tog pitanja, odnosno političke delikatnosti zbivanja u Jugoslaviji, posmatranih kroz prizmu odnosa Sovjetskog Saveza prema izbegličkoj vladi Kraljevine Jugoslavije i vladi Velike Britanije, koje, razumljivo, nisu odobravale bilo kakav pokret otpora u zemlji nad kojom zvanična vlada ne bi imala kontrolu. Bilo da je jedno ili drugo posredi, Tito je ocenio da se mora žuriti i uporno nastojati da istina o zbivanjima u Jugoslaviji prodre u svet, kako bi narodnooslobodilački pokret dobio podršku saveznika i napredne svetске javnosti. Njegovo nestrpljenje bilo je to veće što je postojala indicija da je Draža Mihailović (koji se pokušavao nametnuti kao vođa pokreta otpora, a u stvari je bio zagovornik »politike čekanja«, suprotstavljajući se oružanoj borbi protiv okupatora, pri čemu se nije ustezao od kolaboracije sa kvislinzima) ostvario vezu sa jugoslovenskom i britanskom vladom, od kojih je, kao navodni vođa pokreta otpora u Jugoslaviji, kome se moraju potčiniti sve patriotske snage koje ispoljavaju antiokupatorski stav, dobio svestranu podršku i priznanje.²⁴ U šutnji Moskve o partizanskim borbama²⁵ moglo se naslutiti da se vlada Sovjetskog Saveza ili suviše priklanja svojim obzirima prema saveznicima (12. jula je u Moskvi potpisana konvencija o uzajamnoj pomoći između vlada SSSR-a i V. Britanije, a 17. jula je vlada SSSR-a uspostavila diplomatske odnose sa izbegličkom vladom Kraljevine Jugoslavije u Londonu), ili nije dovoljno upoznata sa pravim stanjem i zbivanjima u Jugoslaviji. Trebalo je, stoga, »probiti zid«, iznaći mogućnosti da se obaveštenja dostavljaju

²² U citiranom članku P. Morače navode se podaci o pisanju moskovske *Pravde* o ustaničkim borbama u Jugoslaviji. List je, uglavnom, prenosio pisanje štampe iz zapadnih zemalja koje je vrveo od netačnosti i dezinformacija.

²³ Zbornik, tom II, knj. 2, dok. br. 20.

²⁴ Dražu Mihailovića je, kako je poznato, jugoslovenska izbeglička vlada prihvatila kao svog ministra vojske, a kralj ga je 7. decembra unapredio u čin brigadnog generala.

²⁵ Prve vesti o oslobodilačkoj borbi jugoslovenskih partizana Radio-Moskva je objavila tek 22. oktobra (vest o tome donela je *Borba* 23. oktobra 1941), a 7. novembra, u Kujbiševu, na proslavi Dana oktobarske revolucije, maršal Vorošilov je istakao borbu jugoslovenskih partizana (*Borba*, 13. novembar 1941).

Kominterni što ažurnije i sigurnim kanalima, odnosno neposrednom vezom koju bi održavao Tito. Korišćenje Kopiničeve radio-stanice postalo je otežano, jer je veza CK KPJ sa oslobođene teritorije, iz Krupnja i Užica, sa Zagrebom, odnosno sa CK KP Hrvatske, bila nesigurna i neredovna, znatno teža nego za vreme boravka CK KPJ i Glavnog (Vrhovnog) štaba u Beogradu.

I tako, dok je Tito bio lišen mogućnosti da održava brzu i efikasnu, neposrednu radio-vezu sa Kominternom, odnosno rukovodstvom Sovjetskog Saveza, na čiju je podršku i pomoć računao, što je, nesumnjivo, bio veliki »hendikep«, Draža Mihailović je, još od sredine septembra, imao stalnu radio-vezu sa britanskom obaveštajnom službom i, preko nje, sa jugoslovenskom vladom. On je, tako, mogao da dostavlja obaveštenja o događajima u zemlji, razumljivo onakva kakva su mu odgovarala, i da tako »skuplja poene«. Popularišući »pokret otpora«, koji navodno organizuju četnici, on je optuživao komuniste da ne žele saradnju i da svojom nepromišljenom, avanturističkom borbom samo izazivaju stradanja naroda. Svoju izdaju i saradnju sa kvislinškim i okupatorskim vlastima prećutkivao je, osuđujući partizane da su izazvali bratoubilački rat. Prikazujući sebe pobornikom sporazumevanja sa partizanima, slao je obaveštenja o svojim navodnim nastojanjima da ujedini sve patriotske snage u zemlji u jedinstveni front otpora, tražeći pomoć u ratnom materijalu.²⁶ Kako se i očekivalo, jugoslovenska i britanska vlada oberučke su prihvatile Mihailovića i kod sovjetske vlade u Kujbiševu preduzele korake da dobiju i njenu podršku njegovoj navodnoj akciji da pod svojom komandom ostvari jedinstvo ustanika.²⁷ Sovjetska vlada bila je obaveštena da je u tom smislu i sklopljen sporazum između četnika i partizana. Radio-Moskva je u jednoj svojoj emisiji, koja je bila uhvaćena u Vrhovnom štabu u Užicu, javljao o Draži Mihailoviću kao vođi pokreta otpora u Jugoslaviji.²⁸ Ta vest je u Vrhovnom štabu i Centralnom komitetu, kao uostalom svuda do kojih je doprla, primljena sa velikim iznenađenjem, čuđenjem i nezadovoljstvom, a kod manje upućenih izazvala je i zabunu. Tito je odmah oštro reagovao. Ocenivši da su u Moskvi naseli propagandi koja se u zemljama zapadnih saveznika širila o Draži Mihailoviću i da su nekritički, ne čekajući na proveru iz zemlje, iz partizanskih izvora,

²⁶ U svom telegramu koji je 22. novembra 1941. uputio vladi, D. Mihailović je javljao: »Uspeo (sam) da prekinem bratoubilačku borbu koju je izazvala druga strana. U dosadašnjim borbama protiv jednih i drugih (Nemaca i partizana – prim. ML) utrošio (sam) skoro svu municiju. Ulažem najveće napore da udružim sve narodne snage i izvršim reorganizaciju za odlučnu borbu protiv Nemaca. Potrebno da najhitnije dobijem oružje, odelo, obuću i ostalo« (*J. Marjanović, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941, Beograd 1963, 371*).

²⁷ *J. Marjanović, n. d., 371–375.*

²⁸ U knjizi: Josip Broz Tito – prilozi za biografiju (str. 308), V. Dedijer navodi podatak da je jedne večeri, kad se nalazio s Titom u njegovom štabu u Užicu i slušao emisiju Radio-Moskve, čuo kako je spiker govorio »o borbama u Srbiji protiv Nemaca i o Draži Mihailoviću kao vođi svih snaga otpora u Jugoslaviji«.

I u emisiji od 4. decembra Radio-Moskva je govorila da se u Jugoslaviji »širi velikim talasima partizanska borba protiv Hitlerovih okupatora«, da je obrazovana armija od pet divizija, koja vodi ogorčenu borbu sa nemačkom vojskom, i da njome komanduje pukovnik Draža Mihailović, koji je uspostavio vezu sa Vrhovnom komandom jugoslovenske vojske (*J. Marjanović, n. d., 375*).

poverovali vestima Radio-Londona, on je 25. novembra uputio pismenu poruku radio-telegrafisti Kominterne u Zagrebu, Josipu Kopiniču, tražeći od njega da hitno javi svom centru, odnosno Izvršnom komitetu Kominterne, da »prestanu davati gluposti koje širi londonski radio« i da ga obavesti o izdaji Draže Mihailovića jer, kako je Tito rekao, »radio iz Moskve javlja užasnu glupost o Draži Mihailoviću«. U Titovoj poruci, koju je trebalo da Kopinič emituje Moskvi, stajalo je da je Draža Mihailović, koji je »komandant četnika, žandara i svega ostalog ološa«, 2. novembra napao partizane i da su njegovi četnici na prevaru razoružali i predali Nemcima oko 360 partizana, dok su sami, u Mionici i Kosjeriću, ubili 54 partizana, među kojima i nekoliko bolničarki. Partizani su odbili napad četnika i razbili njihove jedinice, javljao je Tito, ali su se, »zbog Londona«, uzdržali da ih potpuno unište.

Tito je, dakle, stavljao Moskvi do znanja da on sa svoje strane čini sve da se izbegne bratoubilački rat i da ne dođe do konfrontacije sa britanskom vladom. Pokazao je da ima sluha i razumevanja i za šire, internacionalne probleme, odnosno međusavezničke odnose i obaveze koje Sovjetski Savez ima prema svojim saveznicima. Ali ti su obziri mogli ići do izvesnih granica, do onog stepena kada bi popuštanje i tolerantan odnos prema snagama kontrarevolucije ugrozili narodnooslobodilačku borbu. Stoga je Tito zahtevao da ga Moskva podrži u razobličavanju izdaje Draže Mihailovića. »Imamo sve dokaze«, stajalo je u njegovoj poruci, »da Draža otvoreno saraduje sa Nijemcima u borbi protiv nas. Dražini ljudi ni jednog metka ne ispaljuju protiv Nijemaca. Svu borbu vode samo partizani.«²⁹

Uputivši Kopiniču poruku, Tito je zahtevao od njega da smesta krene iz Zagreba u Užice da bi uspostavili stalnu vezu, jer za to, kako je ocenio, postoje sve mogućnosti.³⁰ Tito je, dakle, nameravao da uspostavi vezu između svoje i Kopiničeve radio-stanice kako bi mogao ažurno slati svoje poruke Kominterni. Za uspostavljanje te veze bilo je potrebno utanačiti sve tehničke pojedinosti (utvrditi signale, šifru i vreme održavanja veza), radi čega je Kopinič trebalo da dođe u Vrhovni štab.³¹ No, Tito je imao i drugu, važniju nameru: trebalo je od Kopiniča dobiti pozivne znake

²⁹ J. Marjanović, n. d., 372–373.

³⁰ Neizvesno je kada je i kojim kanalima upućeno ovo pismo u Zagreb. Na njemu nema datuma, ali je sigurno da je napisano 25. ili 26. novembra, jer se u njemu, između ostalog, govori i o eksploziji u fabrici oružja i municije u Užicu koja se dogodila »pre četiri dana«. Moguće je da je upućeno preko Beograda, ali je verovatnije da je poslato preko slobodne teritorije istočne Bosne, odnosno Sarajeva, jer su tih dana bile u toku operacije nemačkih divizija u zapadnoj Srbiji koje su otežale ili prekinule veze sa Beogradom. Na kopiji Titovog pisma Kopiniču u zaglavlju je upisan datum: 7. XII 1941, što bi moglo navesti na zaključak da je toga dana (7. decembra je održana sednica Centralnog komiteta KPJ!), iz Drenove, kod Prijepolja, upućeno preko Štaba Romanijskog NOP odreda, odnosno ilegalnog partijskog punkta u Sarajevu, za Zagreb. Vezu Vrhovnog štaba sa Štabom Romanijskog NOP odreda, a preko njega sa Glavnim štabom NOP odreda Bosne i Hercegovine, postojala je tih dana. Tito je, naime, 11. decembra dobio pismo Slaviše Vajnera Čiče, komandanta Romanijskog odreda.

³¹ U jednoj svojoj izjavi Kopinič je o svom odlasku u Vrhovni štab decembra 1941, rekao: »Vrhovni štab nije imao izravne veze sa Moskvom. Ja sam zapravo išao da uspostavim tu vezu. Dakako, punkt u Zagrebu bio je i nadalje potreban, radi drugih partija, ne samo naše. Šest komunističkih partija je bilo vezano za Centar u Zagrebu i imalo je vezu (sa Kominternom – prim. ML) preko tog Centra. Da Vrhovni štab ne bi

i šifru kojom je održavana veza sa Kominternom, kako bi sa njom mogao da uspostavi direktnu vezu.

Ta namera nije bila motivisana samo željom i potrebom da se dobije brza i efikasna veza sa Kominternom, direktna, bez posrednika, i bezbedna, koja neće zavisiti od postojanosti kanala sa Zagrebom, odnosno sa Kominterninim poverenikom. Bila je ona, u izvesnom smislu, i izraz nezadovoljstva i neslaganja sa postojećim »stanjem stvari« u međunarodnom komunističkom pokretu, odnosno sa odnosima što ih je rukovodeći centar tog pokreta, koji je posedovao ogroman autoritet, imao prema »sekcijama«, članicama, odnosno nacionalnim komunističkim partijama, mešajući se u njihov život. Bilo je, nesumnjivo, nečega neprirodnog u tome što je rukovodstvo jedne Komunističke partije, članice Kominterne, sa izvršnim organom te međunarodne komunističke organizacije moglo da kontaktira samo preko njenog poverenika, odnosno radio-telegrafiste. To više što je taj poverenik mogao da svoje kompetencije proširuje, samovoljno ili uz saglasnost centra, da se, u odnosu na organizaciju zemlje u kojoj se nalazio i čije je gostoprinstvo uživao, stavlja u ulogu ličnosti »zaštićene imunitetom«. Takvu, nazovimo je, autonomnu poziciju obezbeđivala mu je okolnost što sa svojim izveštajima, koje je slao centru u Kominterni, nije bio dužan da upozna rukovodstvo KPJ. Od njega je, dakle, umnogome zavisilo da li će i u kojoj meri funkcionisati Titova veza sa Kominternom, koliko će, slikovito rečeno, biti otvoren taj »prozor u svet«, jedini koji je rukovodstvu NOP-a tada, u tim teškim danima kada se taj pokret morao dokazivati, afirmisati, stajao na raspolaganju. Titu su bila sveža sećanja na Kopiničevo uplitanje u rad Centralnog komiteta KP Hrvatske, u julu 1941, kada je na svoju ruku i neopravdano optuživao kod Kominterne rukovodstvo KP Hrvatske za njegovo tobožnje sabotiranje odluka o ustanku.³²

Tito je sve to imao u vidu kada je odlučio da uspostavi direktnu radio-vezu sa Kominternom, eliminišući posrednike. Bio je to još jedan izraz njegove borbe za sprovođenje svoga, nezavisnog kursa, za sticanje slobode u odlučivanju i uvažavanje stavova i politike koju KPJ, shodno specifičnim uslovima u kojima deluje, zauzima, formuliše i sprovodi u svojoj revolucionarnoj delatnosti. Dobiti neposrednu vezu sa Kominternom značilo je, pored ostalog, dobiti mogućnost da se od nerazumevanja i neslaganja, brani svoja politika, svoj revolucionarni put, da se, ako zatreba, ne samo objašnjava i tumači već i protestuje, izražava neslaganje i traže svoja prava, prava na uvažavanje vlastitih opredeljenja. Narodnooslobodilačka borba, koju su već gotovo pet meseci vodili narodi i narodnosti Jugoslavije, pod vodstvom svoje Komunističke partije i Tita, tražila je da bude shvaćena, cenjena i pomagana od saveznika, pre svega Sovjetskog Saveza, to pre i to više što je vođena isključivo vlastitim snagama, bez ičije pomoći sa strane, sa jasno određenim ciljevima, vojnom i političkom strategijom. I njeno rukovodstvo, Centralni komitet KPJ, nije, u odnosu na Kominternu, moglo da bude samo disciplinovani član, organ koji sluša,

slao kurire k meni i obratno, što je bilo opasno, ja sam krenuo k Titu da se uspostavi veza između Vrhovnog štaba i Djede, odnosno Kominterne« (Magnetofonski snimak izjave, privatno vlasništvo publiciste J. Petričevića iz Zagreba).

³² Titov telegram Kominterni od 17. avgusta 1941. godine (Arhiv CK SKJ, br. 15852).

sprovodi direktive, koje se donose negde »gore«, u njenom Izvršnom komitetu i dostavljaju »na izvršenje«. Titova politička koncepcija, koja se već duže vremena, još u predratnom periodu, stvarala, sadržavala je u svom osnovu orijentaciju na osamostaljivanje Partije, na vlastiti revolucionarni put, razumljivo u sklopu opšte, zajedničke borbe naprednih, revolucionarnih snaga, na izgrađivanje takvih odnosa u kojima će KPJ biti aktivan subjekt, nezavisan, ravnopravan partner. Bilo je to osobito važno, upravo tada, u jesen 1941. godine, kada se i »spoljni faktor« isprečio na putu narodnooslobodilačkom pokretu, kada su iskrsele pretnje da on, dogovaranjem velikih, Velike Britanije i Sovjetskog Saveza, bude žrtvovan tzv. »višim ciljevima«. Trebalo se tada održati, odbraniti od neistina koje su u svet stizale iz Mihailovićevo štaba, posredstvom vlada Kraljevine Jugoslavije i Velike Britanije, ne dozvoliti da se postane žrtva raznih međusavezničkih dogovaranja, kalkulacija i kombinacija, da se ostane pasivan posmatrač pri odlučivanju o vlastitoj sudbini. Trebalo je, dakle, stvoriti, obezbediti svoju poziciju, tribinu sa koje će se boriti za odbranu svoje revolucije, autentične i izvorne, svoga revolucionarnog puta, odakle će se objašnjavati, tražiti, zahtevati, protestovati, demantovati, apelovati. U tom svetlu, dakle, treba gledati na Titovo traženje da mu Kopinić omogući uspostavljanje neposredne veze sa Kominternom.

Sa ostvarenjem te zamisli, odnosno sa uspostavljanjem direktne radio-veze Tita i Kominterne, nije, međutim, išlo lako. Trebalo je da proteknu još puna dva meseca pa da ta veza bude uspostavljena.

Čim je dobio Titovu poruku da dođe k njemu, u Vrhovni štab, Kopinić je krenuo, preko Sarajeva, za Užice, koristeći se ilegalnim partijskim kanalima koji su postojali između Zagreba i Sarajeva. Prethodno je svoje obaveze na radio-stanici preneo svojoj supruzi (koja je takođe bila u službi Kominterne), jer se veza morala održavati redovno, u zakazano vreme. Pošto je, u međuvremenu, pred nastupanjem nemačkih divizija, Vrhovni štab 29. novembra napustio Užice i sa glavninom partizanskih snaga povukao se u Sandžak, Kopinić je zadržan na slobodnoj teritoriji istočne Bosne. Kada je, 24. decembra, sa 1. proleterskom brigadom, koju je četiri dana ranije formirao u Rudom, stigao u Rogaticu, Tito je tu zatekao Kopinića. Pokušano je tada, a i nekoliko dana kasnije, tj. 7. januara, iz Srednjeg, da se uspostavi veza sa Kominternom korišćenjem pozivnog znaka i ključa koje je Kopinić saopštio radio-telegrafistima i šifrantima Vrhovnog štaba Veljku Dragičeviću i Pavlu Saviću. Tito je pripremio i opširnije izveštaje za Kominternu u kojima je dao podatke: o nemačkoj ofanzivi u Srbiji, napuštanju Užica i povlačenju većeg broja srpskih partizanskih jedinica u Sandžak; zatim o izdaji Draže Mihailovića i vojnoj misiji britanskog kapetana Hadsona koja je stigla u četnički štab; o formiranju 1. proleterske brigade i njenoj prvoj pobedi nad italijanskom jedinicom kod Rudog; o dolasku Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu, o razvoju ustanka u Jugoslaviji, itd. Veza, međutim, nije uspostavljena (razlozi su bili tehničke prirode: kvar lampe i slabo napajanje strujom),³³ tako da Titovi telegrami tim kanalom nisu mogli biti

³³ U pismenoj izjavi datoj 20. novembra 1968. Upravi veza Generalštaba JNA, Pavle Savić je o pokušaju uspostavljanja radio-veze sa Kominternom iz Rogatice, potkraj

upućeni. Njih je, ipak, 10. januara, po povratku iz Vrhovnog štaba u Zagreb, poslao Kopinič preko svoje radio-stanice.

Tek po dolasku Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba u Foču, stekli su se uslovi za uspostavljanje direktne radio-veze sa Kominternom, jer se radio-stanica, koja je bila smeštena u obližnjem Goraždu, mogla napajati strujom iz električne centrale u Mesićima. Od 9. februara 1942, tog nesumnjivo značajnog datuma za narodnooslobodilački pokret Jugoslavije, počela je da funkcioniše neposredna radio-veza između Tita i Kominterne.³⁴ Dobijeno je, tako, moćno sredstvo u borbi za međunarodnu afirmaciju NOP-a. Iz Jugoslavije, sa najautoritativnijeg mesta, »sa izvora«, od generalnog sekretara Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske, stizala su obaveštenja o zbivanjima u toj zemlji u kojoj se stvaralo novo ratište u okupiranoj Evropi. No, trebalo je da prođe još dosta vremena da bi sva ta obaveštenja, preko sredstava javnog informisanja u Sovjetskom Savezu i u ostalim savezničkim zemljama, bila prezentirana javnosti. Značajnu ulogu u popularisanju narodnooslobodilačke borbe, koja se pod vođstvom Komunističke partije vodila u Jugoslaviji, odigrala je Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija«. U nedostatku radio-veze sa nižim štabovima, ona je Vrhovnom štabu poslužila i kao sredstvo preko kojeg im je mogao upućivati i određene kratke poruke, razumljivo, na način koji je štitio njihovu tajnost.

decembra 1941. napisao: »[...] Taman je počeo prijem telegrama, ili je bio završen, pa je suprotna stanica potvrđivala prijem, a ja se, onako umoran, naslonim na bateriju, izbijem šteker iz baterije i napravim kratak spoj usled čega pregori lampa u radio-stanici te tako onesposobim stanicu. Videći šta sam napravio, u situaciji kada nije bilo druge stanice, nisam znao šta da radim, mahinalno potegnem revolver da se ubijem, a Lola Ribar koji mi je stajao iza leđa zgrabi me za ruku, izvede napolje i umiri me. Posle izvesnog vremena zamenili smo pregorenu lampu; mislim da je ona došla iz Zagreba.«

³⁴ »Moram vam javiti vrlo veselu novost«, pisao je Tito 23. februara Kardelju i Loli Ribaru u Zagreb, »da mi već 14 dana imamo sa Djedom direktne veze, tako sjajne da se bolje zamisliti ne može. Više to nije slučajno i na sreću, već svakog dana šaljem dugačke kobasice (telegrame – prim. ML), što bi kod vas prosto bilo nemoguće. Paja i Veljko (Pavle Savić i Veljko Dragičević – prim. ML) prosto skaču od radosti. Mučili su se siromasi mnogo na svim mestima, ali nikako uspeli« (Zbornik, tom II, dok. br. 201). Tu značajnu vest Tito je istog dana javio i Svetozaru Vukmanoviću Tempu, komandantu Glavnog štaba NOP odreda za Bosnu i Hercegovinu. »Sa Djedom«, pisao mu je, »imamo izvrsne veze tako da više ne zavisimo od NN« [odnosi se na Kopiniča – prim. ML] (Zbornik, tom II, knj. 2, dok. br. 202).

SUMMARY

Some Problems of the Central Committee of KPJ (the Communist Party of Yugoslavia) and the High Command of NOPOJ (the Yugoslavian Section of the People's Liberation Movement) in the year 1941 in regard to Leadership.

On account of extremely difficult conditions which arose after the capitulation and partition of the country, the leadership of the Yugoslavian Communist Party was confronted by serious difficulties in maintaining such communications with party leaders throughout the country as were indispensable for effective leadership. In the early stages of the uprising, when they were still in occupied Belgrade working under strictly illegal conditions, the Central Committee of KPJ and the High Command of the Yugoslavian Section of NOP (People's Liberation Movement) using illegal lines of communication built up in the period before the war, succeeded, exclusively by means of couriers, in maintaining somewhat infrequent communications, with party and military leaders in the greater part of the country. Communicating by means of written messages, they sent orders, instructions and directives and received reports in return. When, in mid-September 1941, the Central Committee of KPJ and the High Command moved to the liberated territory of western Serbia, communications were weakened considerably. The leadership of NOP made great efforts to make their communications more stable and effective, but not without difficulties which arose especially from the military activities of the enemy making the movement of couriers more difficult.

A special difficulty in leadership was created by the lack of radio communications. Although Tito had a radio station at his disposal, for reasons of a technical nature he was unable, until just before the end of 1941, to make radio contact, first with the leader of the Comintern radio centre in Zagreb (through whom he contacted the CK KP of Croatia), and then with party and military leaders. Tito's persistent efforts to establish direct radio contact with Comintern in order to send reports on the situation in Yugoslavia which would be thus made known to the world, eventually met with success in February 1942. This achievement was extremely significant in the struggle for the international recognition of NOP and at the same time it improved communications by forming a link between »Free Yugoslavia« and leaders throughout the country.